

## ԿԱՐԾԻՔ

### Մելիք Հովսեփի Հովսեփյանի «Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի և Մերձավոր Արևելքի արաբական պետությունների հայ համայնքների համագործակցությունը 1964-1991 թթ.» ատենախոսության մասին

Հայրենիք-սփյուռք կապերի համակարգային հետազոտությունը հանդիսանում է հայ պատմագիտության կարևոր ուղղություններից մեկը: Թեմայի վերաբերյալ մի շարք արժեքավոր ուսումնասիրություններ են գրվել դեռևս խորհրդային շրջանում: Չնայած այդ շրջանում առկա որոշակի գաղափարախոսական ազդեցություններին, հետազոտողներին որոշ դեպքերում հաջողվել է պահպանել օբյեկտիվությունը և ստեղծել հիմնարար աշխատություններ: Թեման հետաքրքրության առարկա շարունակեց մնալ նաև Հայաստանի անկախացումից հետո:

Ներկայումս հատկապես կարևոր է նոր լույսի ներքո ուսումնասիրել հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների պատմությունը խորհրդային շրջանում, քննության առնել հայրենիք-Սփյուռք կապերի փորձն ու համագործակցության մեխանիզմները: Նման ուսումնասիրությունը կարևոր է ինչպես գիտական, այնպես էլ կիրառական տեսանկյունից, քանի որ պատմական փորձի հիմնարար ծանոթությունը հնարավորություն կտա խուսափելու անցյալի սխալներից և հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների դինամիկ և արդյունավետ զարգացման խոչընդոտներից:

Այս համատեքստում հայ պատմագիտության կողմից համակարգային և ամբողջական հետազոտության չի ենթարկվել Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի գործունեությունը և հատկապես այդ կառույցի համագործակցությունը այնպիսի մի կարևոր տարածաշրջանի հայ համայնքների հետ, ինչպիսին է Մերձավոր Արևելքը:

Մելիք Հովսեփի Հովսեփյանի ատենախոսությունը նվիրված է Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի համագործակցությանը Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրների հայ համայնքների հետ 1964-1991 թթ.: Ատենախոսությունը գրվել է տարաբնույթ սկզբնաղբյուրների, արխիվային նյութերի, մասնագիտական գրականության, ինչպես նաև մամուլի նյութերի հիման վրա: Հեղինակը աշխատանքի շարադրանքը սկսում է Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերության գործունեության ներկայացումից, որը, ըստ էության, իր բնույթով նմանատիպ առաջին կառույցն էր: Այնուհետև հեղինակը անդրադառնում է Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի գործունեությանը Մերձավոր Արևելքի արաբական պետություններում:

Ատենախոսությունը կազմված է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկից: Ներածությունում ներկայացված են թեմայի կարևորությունն ու արդիականությունը, գիտական նորույթը, աշխատանքի նպատակներն ու խնդիրները, գրականության համառոտ տեսությունը, ժամանակագրական սահմանները, մեթոդաբանական հիմքը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը բաղկացած է երկու ենթագլխից: Առաջին ենթագլխում ներկայացված է Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ԽՍՀՄ-ի ղեկավարության վերաբերմունքի փոփոխությունը հայկական սփյուռքի նկատմամբ, որի արդյունքում 1944 թ. ստեղծվեց Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերությունը: Համառոտակի ներկայացվել և արժևորվել է Ընկերության կատարած աշխատանքը հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների զարգացման գործում: Այնուհետև մանրամասնորեն վերլուծվել է Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի ստեղծման գործընթացը, դրանում խորհրդահայ մտավորականության մասնակցությունը, Կոմիտեի որդեգրած նպատակներն ու խնդիրները և կարևոր այլ իրողություններ: Ընդհանուր գծերով ներկայացվել է Կոմիտեի գործունեությունը 1964-1991 թթ., մասնավորապես Կոմիտեի իրականացրած աշխատանքներն ու ձեռք բերված արդյունքները գերակա ուղղություններում:

Երկրորդ ենթագլխում ներկայացվել և վերլուծվել են այն հիմնական խնդիրներն ու խոչընդոտները, որոնց հետ առնչվել է Կոմիտեն Մերձավոր Արևելքի արաբական պետությունների հայ համայնքների հետ հարաբերություններում: Մատնանշվել են հիմնական խնդիրները:

Փաստարկվել է այն իրողությունը, որ չնայած նշված խնդիրներին, Կոմիտեն ընդհանուր առմամբ կարողացել է հաջողությամբ իրականացնել իր ծրագրերը հայկական համայնքներում:

Երկրորդ գլխում խոսվում է Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի և Սիրիայի ու Լիբանանի հայ համայնքների հարաբերությունների մասին 1964-1991 թթ.: Գլխի առաջին հատվածում ներկայացվել է Լիբանանի հայ համայնքում տիրող իրավիճակը և Կոմիտեի գործունեությունը Լիբանանում ընթացող քաղաքացիական պատերազմի տարիներին: Ցույց է տրված այն հսկայածավալ միջոցառումների ծրագիրը, որ իրականացվել է Կոմիտեի կողմից բարդ իրավիճակում գտնվող լիբանանահայությանն օգնելու համար: Լուսաբանվել են Կոմիտե-Լիբանանի հայ համայնք բազմաբնույթ կապերն ու փոխադարձ այցելությունները ուսումնասիրվող շրջանում:

Երկրորդ ենթագլխում նկարագրվել է սիրիահայ համայնքի կառուցվածքը, այնտեղ գործող կազմակերպությունները, Կոմիտեի վերաբերմունքը այդ կազմակերպություններին: Խոսվել է Կոմիտեի միջոցով Խորհրդային Հայաստանից Սիրիա և հակադարձ ուղղությամբ տեղի ունեցած փոխայցելությունների մասին: Ներկայացվել են Կոմիտեի աջակցության ձևերը սիրիահայ համայնքին: Հստակեցվել են Կոմիտեի աջակցությամբ Երևանի բուհերում սովորած սիրիահայ երիտասարդների, Խորհրդային Հայաստանում վերապատրաստված սիրիահայ ուսուցիչների և խորհրդահայ պիոներական ճամբարներում ամառային հանգիստ անցկացրած սիրիահայ պատանիների մասին թվային և բովանդակային տվյալները: Խոսվել է նաև հիշատակված համայնքներից Կոմիտեի գործունեության տարիներին տեղի ունեցած հայրենադարձության մասին:

Երրորդ գլուխը նվիրված է Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեին Եգիպտոսի, Հորդանանի, Իրաքի ու Քուվեյթի հայ համայնքների համագործակցությանը: Գլխում ներկայացվել է նշված երկրներում գործող հայ համայնքների վիճակը Կոմիտեի գործունեության շրջանում: Ցույց է տրվել համայնքներում գործող կառույցների ու կազմակերպությունների նկատմամբ Կոմիտեի ունեցած վերաբերմունքը, ինչպես նաև

կապերի հաստատումը վերջիններին հետ: Այնուհետև քննարկվել է տվյալ երկրներում առկա հայ համայնքների և Կոմիտեի կապերի զարգացումը, իրականացվող ծրագրերը, փոխայցելությունները, առաքումները և այլն: Ըստ համայնքների լուսաբանվել են Կոմիտեի աջակցությամբ խորհրդահայ բուհերում սովորող երիտասարդների, Խորհրդային Հայաստանում վերապատրաստված ուսուցիչների և խորհրդահայ պիոներական ճամբարներում հանգիստ անցկացրած պատանիների մասին թվային և բովանդակային տվյալները: Խոսվել է նաև Կոմիտեի գործունեության տարիներին նշված երկրների հայ համայնքներից տեղի ունեցած հայրենադարձության մասին:

Եզրակացության մեջ ամփոփված են աշխատանքի հիմնական արդյունքները:

Մեկիք Հովսեփյանի ատենախոսությունում լուրջ, հիմնարար, դրական աշխատանքի կողքին առկա են նաև թերություններ, բացթողումներ, որոնց վերաբերյալ ներկայացնում ենք հետևյալ դիտողությունները.

1. Կարծում եմ, որ ատենախոսը կարող էր չանդրադառնալ Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերության գործունեությանը (էջ 16-18), առավել ևս՝ նման հակիրճ շարադրանքով: Ընկերության գործունեությունը, դատելով ներկայացված նյութից, կարող է դառնալ այլ առանձին հետազոտության թեմա, հակառակ պարագայում Սփյուռքի հետ կապերի հարցի հակիրճ լուսաբանումը պետք էր սկսել Հայաստանի խորհրդայնացումից:

2. Ներածությունում կարելի էր նշել նաև, որ Կոմիտեի աշխատանքների ակտիվությունը Մերձավոր Արևելքում բխում էր նաև Մոսկվայի հետաքրքրություններից՝ երրորդ աշխարհում ԽՍՀՄ-ի դերը բարձրացնելու նպատակով: Միգուցե հակիրճ կարելի էր անդրադառնալ ՊԱԿ-ի դերին ու խնդիրներին՝ կառույցի աշխատանքներում:

3. Առաջին գլխում ավելի ընդարձակ անդրադարձ էր պետք 1980 թվականի նոյեմբերի 24-27-ը Երևանում անցկացված սփյուռքահայության համաժողովի նյութերին:

4. Ատենախոսությունը ավելի կշահեր, եթե նրանում ներառվեին նաև ՀԿԿԿ Կենտկոմի կամ պետական բարձրագույն այլ մարմինների կողմից Կոմիտեի աշխատանքների վերահսկմանը, խրախուսմանը, քննարկումներին վերաբերող փաստաթղթեր, վերլուծություններ:

5. Աշխատանքում բացակայում են լիբանանահայության կառավարման մարմնի մասին տեղեկությունները, ինչն առկա է մյուս գաղթօջախների դեպքում:

6. Գրեթե չկան ուսումնասիրություններ գաղթօջախների մամուլի արձագանքներից Կոմիտեի հետ աշխատանքների, դրանց արդյունավետության ու ազդեցության մասին:

7. Ճիշտ կլիներ աշխատանքում ներառել նաև փաստաթղթեր արաբական երկրների պետական շրջանակների հետ Կոմիտեի կատարած աշխատանքների մասին:

8. Եզրակացությունում կարելի էր անդրադառնալ նաև հարցերին, թե ինչ չկարողացավ անել Կոմիտեն իր գործունեության ընթացքում և ինչու:

9. Ելնելով Կոմիտեի աշխատանքներում նախագահ Վարդգես Համազասպյանի կարևոր ներդրումից, թերևս անհրաժեշտ էր թեկուզև հղումների կամ տողատակի ծանոթությունների տեսքով ներկայացնել նրա հակիրճ աշխատանքային կենսագրությունը:

10. Ատենախոսության երկրորդ և երրորդ գլուխներում երբեմն հանդիպում են Կոմիտեի՝ առաջիկա տարիների համար կազմված ծրագրերի ներկայացումներ, սակայն չկա տեղեկություն՝ այդ ծրագրերն իրականացվել են, թե՞ մնացել անկատար: Ճիշտ է, նման

